

Mat og drikke

Risikovurdering for brudd på grunnleggende menneskerettigheter i
produksjon av mat- og drikkevarer

Innhold

Oppsummering	3
Bransje- og sektorinitiativ	5
Kaffe, kakao, te og sukker	8
Frukt og grønnsaker	11
Vegetabilsk fett	15
Ris og soya	17
Fisk og skalldyr.....	20
Kilder	22

Innledning

DFØs Høyriskoliste har som formål å gi informasjon om produktkategorier med høy risiko for brudd på grunnleggende menneskerettigheter i leverandørkjeden. Rapportene utgjør grunnlaget høyriskolisten og gir dybdeinformasjon om risiko og leverandørkjede om hver produktkategori. Rapportene blir kontinuerlig oppdaterte.

Alle rapporter inneholder en oppsummert vurdering av risiko for produktkategorien, samt delkapitler for hvert produkt i kategorien. Alle produktene har en risikomatrix som sier noe om grad av risiko for de ulike nivåene av leverandørkjeden: Lav – Middels – Høy. Graderingen av risiko er basert på en vurdering av alvorsgrad og sannsynlighet for at risikoen inntreffer, og har som mål å gi veiledning om hvor den største risikoen befinner seg i leverandørkjeden.

Lav	Middels	Høy	Svært høy
------------	----------------	------------	------------------

Se (link/navn på landingsside) for mer informasjon rapportene, inkludert avgrensninger, metode for risikovurderinger og kildebruk.

Oppsummering

Mat og drikke kategorien inneholder et bredt spekter av produkter som er gruppert sammen basert på likheter i produkttype, risikobilde, produksjon og leverandørkjede.

Følgende produkter har blitt vurdert i denne kategorien:

Produkt	Total risiko	Fremstilling/ komponent	Råvare
Kaffe, kakao, te og sukker	Høy	Middels	Svært høy
Frukt og grønnsaker	Høy	Ikke nok data	Høy
Vegetabilsk fett	Høy	Ikke nok data	Høy
Ris og soya	Svært høy	Ikke nok data	Svært høy
Fisk og skalldyr	Høy	Ikke nok data	Høy
TOTAL	Høy	Ikke nok data	Høy

Risikoene forbundet med produkter som dyrkes og/eller fremstilles i Norge er ikke vurdert her.

Total risiko for brudd på menneskerettigheter og anstendige arbeidsforhold anses som høy for hele produktkategorien. Landbrukssektoren er preget av påstander om brudd på menneskerettigheter og skadevirkninger på miljøet. Den største risikoen er på råvarenivå, ved dyrking og høsting, og avhenger i stor grad av produksjonslandet. De mest alvorlige risikoene er bruk av barnarbeid og tvangsarbeid, slavelignende arbeidsforhold, svært lave lønninger, urimelig lange arbeidsdager farlig bruk av plantevernmidler og andre helse- og sikkerhetsproblemer samt begrensninger på arbeidernes rett til å melde seg inn i fagforeninger.¹

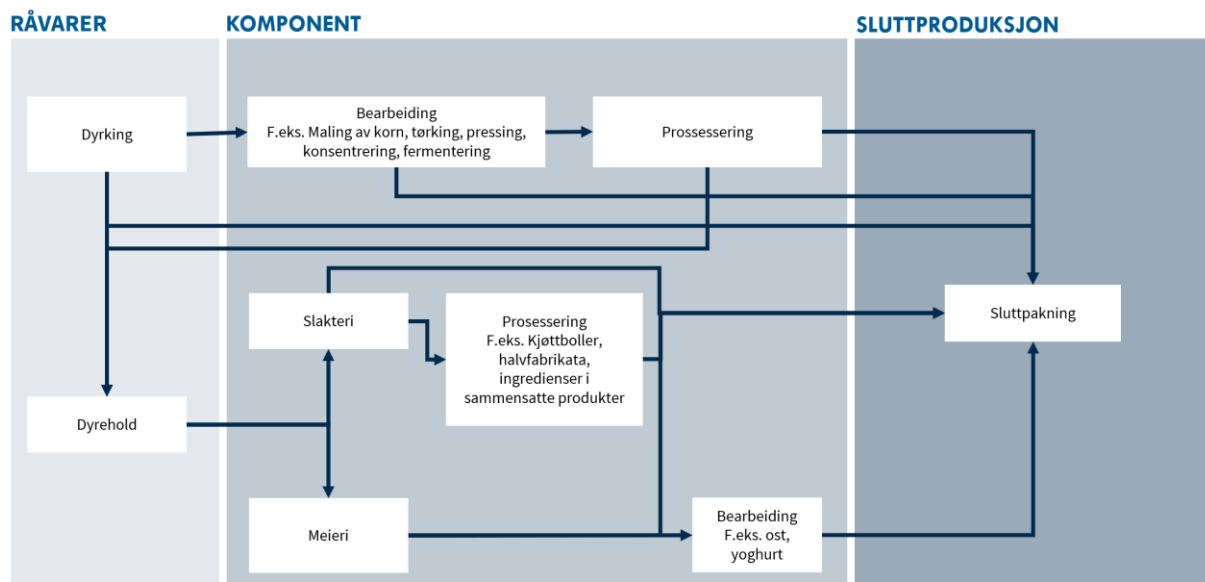
Av produktene som vurderes her, dyrkes te, kaffe, kakao, rørsukker og bananer i tropiske klima, der risikoen for slike misligheter vurderes som svært høy. Bruken av barnarbeid og tvangsarbeid er utbredt og godt dokumentert i alle disse næringene. 60 % av alle verdens barnarbeidere jobber i landbruket – i alt 98 millioner jenter og gutter.²

En stor andel av de resterende produktene som vurderes her – tomater, salat, agurk, appelsiner, sitrusfrukter og druer – importeres fra EU-land, og spesielt fra Spania og Italia der det foreligger godt dokumenterte tilfeller av at migranter arbeider under slavelignende forhold med ulovlig lave lønninger og urimelig lange arbeidsdager. Det er særlig det store antallet migrantarbeidere fra Afrika sysselsatt i landbrukssektoren i disse landene som jobber under forhold som samsvarer med FNs definisjon av moderne slaveri.³ Seksuelle overgrep mot kvinnelige migranter sies å florere, og i Italia har arbeidslederne iblant tilknytning til mafiaen. Norge importerer en rimelig andel av sine appelsiner fra Israel, der frukten kan være dyrket på ulovlig okkupert land.

Risiko for menneskerettighetsbrudd i sjømatnæringen er i hovedsak knyttet til havfiske i internasjonalt farvann i de første stadiene av leverandørkjeden og til bearbeiding av råstoffet som ofte skjer i Asia. Det er også funnet risiko for brudd på arbeidstakerrettigheter i fiskeproduksjon i Sør-Amerika. Ifølge WWF er noen av de største miljøutfordringene i sjømatindustrien overfiske, bifangst og ulovlig, urapportert og uregulert fiske (IUU-fiske).⁴

Leverandørkjeden for mat- og drikkeprodukter varierer fra produkt til produkt, og involverer i noen tilfeller mange mellomledd, som kan begrense sporbarheten. I hovedtrekk består leverandørkjeden av råvareproduksjon, bearbeiding av råvarene, og i noen tilfeller prosessering til sammensatte produkter, samt sluttpakking. Råvarene dyrkes av både små- og storskala bønder, mens fisk og skalldyr kan være villfanget eller oppdrettet. Følgende illustrasjon bør sees på som et generell oversikt over stegene i produksjonen, og tegner ikke et eksakt bilde:

Mat og drikke

Bransje- og sektorinitiativ

Navn og beskrivelse	Tilbyr
<p>amfori BSCI og BEPI er to samarbeidsinitiativ drevet av Amfori. BSCI (Business Social Compliance Initiative) omfatter arbeidsforhold i globale leverandørkjeder og BEPI (Business Environmental Performance Initiative) dekker miljø blant produsenter og bønder. Amfori er en medlemsorganisasjon som tilbyr diverse verktøy, sosiale revisjoner, støtte og opplæring til medlemmer.⁵</p>	BSCI sosiale revisjoner av leverandører, online plattform for oppfølging av leverandører og bærekraftsarbeid, støtte og opplæring for medlemmer.
<p>Sedex er en medlemsorganisasjon som jobber med arbeidsforhold i globale leverandørkjeder. Organisasjoner tilbyr støtte og en online plattform der medlemmer bla. kan se og dele resultater på sosiale revisjoner. SMETA (Sedex Members Ethical Trade Audit) er Sedex sin metode for sosiale revisjoner.⁶</p>	SMETA sosiale revisjoner av leverandører, online plattform for oppfølging av leverandører, støtte og opplæring for medlemmer.
<p>SA8000 Standard er et sosialt sertifiseringssystem ledet av Social Accountability International. Den kan brukes i alle industrier og baserer seg på FNs Verdenserklæring om menneskerettigheter, ILO konvensjoner og nasjonal lovgivning. Sertifiseringen fokuserer på styringssystemer og kontinuerlig forbedringsarbeid i virksomheter.⁷</p>	SA8000 sosial sertifisering, opplæring, program og partnerskap innen flere risikotema.
<p>Fairtrade er en sertifiseringsordning for rettferdig handel som inkluderer menneskerettighetskriterier. Barnearbeid og tvangsarbeid må ikke benyttes, arbeiderne må lønnes rettferdig, og det må ikke forekomme diskriminering. Plantevernmidler og kjemikaliebruk er begrenset, men ikke forbudt.⁸</p>	Sertifisering av råvarer/produkter med høy risiko, som te, kaffe, kakao, bananer og annen frukt og juice, nøtter, olje, ris, sukker, grønnsaker m.m.
<p>Rainforest Alliance sertifisering viser at et produkt oppfyller visse krav til klima, miljø, arbeidsforhold og menneskerettigheter, samt økonomiske forhold. UTZ, den tidligere sertifiseringsordningen for kaffe, te, kakao og hasselnøtter, er nå en del av Rainforest Alliance.</p>	Sertifisering av råvarer/produkter med høy risiko.
<p>GlobalG.A.P. (og GRASP) er en sertifiseringsordning for landbruksproduksjon, kvegdrift og akvakultur, som omfatter mattrygghet, bærekraft, dyrevelferd og sosiale forhold. Man bruker sertifiseringen til å forsikre seg om at et produkt kan spores tilbake til gården det kom fra; det innebærer ikke å sette en etikett på sluttproduktet. Det er en rekke tematiske tilleggsmoduler, der GRASP modulen fokuserer på sosiale forhold på gården.⁹</p>	Sertifisering av gårder/produsenter. GRASP er en tilleggsmodul som innebærer en risikovurdering av hvordan den enkelte produsent eller produsentgruppe respekterer menneske- og arbeidstakerrettigheter.

<p>Global Coffee Platform (GCP, tidligere 4C) er et første skritt i retning av Fairtrade-, Rainforest Alliance- eller andre former for sertifisering. Ordningen gir ikke i seg selv sikkerhet for at råvaren er produsert på en bærekraftig måte. Den er i stedet innrettet mot kaffebønder, uansett hvilket nivå de er på, for å få dem til å bedre sin praksis.¹⁸</p>	<p>Standard rettet mot kaffebønder.</p>
<p>Private sertifiseringsordninger for kaffe</p> <p>Nespresso AAA - Sertifiseringsordningen Nespresso AAA er et samarbeid mellom Nespresso og Rainforest Alliance, der plantasjer vurderes ut fra hvorvidt de oppfyller standarder for bærekraft og kvalitet på kaffen.¹⁰</p> <p>Starbucks' C.A.F.E. Practices - sertifiseringsordningen vurderer hvorvidt kaffen er bærekraftig dyrket og behandlet, ved å evaluere økonomiske, sosiale og miljømessige forhold etter et definert sett av kriterier.</p>	<p>Sertifisering av kaffe fra Nespresso og Starbucks.</p>
<p>Bonsucro er en bransjeeid sertifiseringsordning som evaluerer dyrkere og mølleiere etter økonomiske, miljømessige og sosiale standarder. 25 % av landarealet som brukes til dyrking av sukkerrør, disponeres av selskaper som er medlem av Bonsucro.¹¹</p>	<p>Sertifiseringsordning for sukkerrør.</p>
<p>The Ethical Tea Partnership er et samarbeid mellom mange av verdens største teselskaper, rettet mot teprodusenter og småbrukere. ETP er basert på de samme prinsippene som Ethical Tradig Initiativ, og medlemsbedriftenes underleverandører revideres og sertifiseres basert på sosiale og miljømessige aspekter. Det er ikke en sertifiseringsordning.¹²</p>	<p>Standard rettet mot teprodusenter.</p>
<p>World Cocoa Foundation er et initiativ med flere interessenter som involverer bondeorganisasjoner og aktører innen kakao- og sjokoladeproduksjon, som arbeider for å øke bøndenes inntekter, bekjempe barnearbeid og tvangsarbeid, og stoppe avskoging knyttet til kakaodyrking.¹³</p>	<p>Intiativ rettet mot kakao- og sjokoladeprodusenter.</p>
<p>RTRS (Roundtable on Responsible Soy) er en sertifisering for soya som er utviklet av produsenter, produsenter, forhandlere, frivillige organisasjoner og andre aktører som opererer i soyaindustrien. RTRS krav omfatter åpenhet, miljøhensyn og sosiale hensyn, både overfor ansatte og lokalbefolkningen. Sertifikater utstedes for aktørene i leverandørkjeden, men eksisterer ikke som produktmerking.¹⁴</p>	<p>Sertifiseringsordning for soya.</p>

RSPO (Roundtable on Sustainable Palm Oil) er serertifisering for palmeolje utviklet av produsenter, produsenter, forhandlere, frivillige organisasjoner og andre aktører som er aktive i palmeoljeindustrien. RSPOs krav omfatter åpenhet, miljøhensyn og sosiale hensyn, både for ansatte og lokalbefolkningen. Sertifikater utstedes for aktørene i leverandørkjeden, men eksisterer ikke som produktmerking.¹⁵

Sertifiseringsordning for palmeolje.

MSC er en internasjonal ideell organisasjon som fremmer bærekraftig fiske. Merket sikrer at villfanget fisk kommer fra en levedyktig bestand og at det er iverksatt tiltak for å redusere påvirkningen på havmiljøet. All sjømat med MSC-miljømerket kan spores tilbake til det bærekraftige MSC-sertifiserte fiskeriet.¹⁶

Sertifisering for bærekraftig fiske

ASC er et bærekraftsmerke for oppdrettede sjømatprodukter. ASC gjennomgår miljømessige og sosiale aspekter ved sjømatfarmer for å sikre at de er ansvarlige.¹⁷

Merkeordning for oppdrettet sjømat

Debio - Økologisk mat er sertifisering av mat som er produsert uten bruk av landbrukskjemikalier. Alle leverandører av økologiske matvarer i Norge er sertifisert av Debio, som kontrollerer at produktene overholder norske forskrifter, som er basert på EU-forskrifter.¹⁸ Det er identifisert høy risiko for usikker bruk av plantevernmidler i flere av produktene i denne rapporten; anskaffelse av økologiske matvarer vil bidra til å minimere risikoen og også redusere næringens påvirkning av det biologiske mangfoldet.

Sertifiseringsordning for økologiske matvarer.

Kaffe, kakao, te og sukker

Total risiko	Fremstilling/komponent	Råvare
Høy	Middels	Svært høy
Fremstilling og/eller komponent:	Malt kaffe eller pulverkaffe: EU, især Sverige, Sveits, Brasil Svart te: EU, især Polen, Sri Lanka, Kina, India Grønn te: EU, især Polen, Belgia og Storbritannia, Kina, Sri Lanka Kakao: EU, især Nederland Sukker: EU, især Danmark	
Råvare	Kaffebønner: Brasil, Colombia, Guatemala, Kenya Sukker: Brasil, India, EU Te i løsvekt: Kina, India, Sri Lanka Sukker: Brasil, India, EU Kakaobønner: Elfenbenskysten, Ghana, Kamerun, Nigeria, Indonesia Sukker: Brasil, India, EU	

Produktene

Kaffe og kakao lages av bønnene fra planter. Svart te lages av de gjærede bladene fra tebusken, mens grønn te lages av blader som ikke er gjæret. Sukker lages fra sukkerrør og sukkerbete.

Leverandørkjeden

Norge importerer om lag to tredjedeler av sin **kaffe** uristet, og om lag en tredjedel ferdig ristet.¹⁹ De uristede kaffebønnene kommer direkte fra produsentlandene, der de største er Brasil, Colombia, Guatemala og Kenya.²⁰ Mesteparten av de ristede kaffebønnene kommer fra EU-land, samt Sveits og Brasil.²¹

Norge importerer majoriteten av (82 %) av den **svarte teen** fra EU-land, mesteparten fra Polen.²² Vi importerer også noe svart te direkte fra produsentlandene Sri Lanka, Kina og India.²³ Europeiske land importerer teen primært fra Kina, India og Sri Lanka.²⁴ Tallene er svært like for **grønn te**: 73 % importeres fra EU, hovedsakelig Polen, Belgia og Storbritannia. Vi importerer også noe grønn te direkte fra produsentland.²⁵

EU-land importerer **kakaobønner** fra Elfenbenskysten (35 %), Ghana (21 %), Kamerun (14 %) og Nigeria (13 %).²⁶ Den internasjonale kakaoorganisasjonen oppgir også Indonesia som en betydelig produsent.²⁷ Verdens største **sukkerprodusenter (fra sukkerrør eller sukkerbete)** er Brasil, India og EU.²⁸

Risiko

Kaffe

Barnearbeid er et betydelig problem på mange kaffeplantasjer, inkludert i Brasil²⁹, Guatemala³⁰ og Kenya³¹. I Minas Gerais, som er Brasils største kaffeproduserende delstat, anslås det at 116 000 barn i alderen 5–17 år arbeidet i landbruket i 2013, og at 60 000 av dem var under 14 år gamle.³² Blant migrantarbeidere på kaffeplantasjer i Guatemala oppga majoriteten at barna deres hjalp til med innhøstingen av kaffebønnene, og at de vitnet til at barn var ansatte på plantasjer.³³ I Kenya anslås det at 30 % av kaffeplukkerne på plantasjene er under 15 år gamle.³⁴

Tvangsarbeid er også et problem³⁵. Data fra brasilianske myndigheter viser at forhold «sammenlignbare med slaveri» er sett på plantasjer, med væpnede vakter som hindrer arbeiderne i å forlate eiendommene.³⁶ To av de største kaffeprodusentene, Nestlé og Douwe Egberts, har tidligere innrømmet bruk av tvangsarbeid på kaffeplantasjer i Brasil,³⁷ og Landbruksdepartementet i har publisert en liste over «skitne» arbeidsgivere som benytter seg av moderne slavemetoder.³⁸

Brasilianske fagorganisasjoner anslår at så mange som halvparten av alle kaffearbeidere arbeider uten kontrakt, blir underbetalt og opplever risiko for alvorlige arbeidsulykker.³⁹ Lave lønninger er et problem i mange land og migrantarbeidere på kaffeplantasjer bor ofte i boliger av svært dårlig kvalitet under innhøstingen.⁴⁰ I Kenya blir det i tillegg rapportert om at seksuell trakassering og dårlige arbeidsforhold på kommersielle kaffefarmer.⁴¹ En undersøkelse blant migrantarbeidere på kaffeplantasjer i Guatemala fant at 59 % slet med å dekke sine daglige levekostnader.⁴²

Det kommer hyppige rapporter om at arbeidere på kaffeplantasjer i Brasil bruker plantevernmidler som er forbudt i EU, og at de ofte bruker dem uten verneutstyr.^{43,44} Det er sannsynlig at disse risikoene også gjelder plantasjer andre steder i verden.⁴⁵ Det foreligger noen beviser på at den atlantiske regnskogen i Brasil blir ryddet for å gi plass til kaffeplantasjer.⁴⁶

Te

Mye av teen Norge importerer blir dyrket av de fremste produsentlandene, Sri Lanka, Kina og India. Det foregår etter all sannsynlighet brudd på fagforeningsrettigheter i disse landene, jevnlig i Sri Lanka⁴⁷ og verken Kina eller India kan garantere slike rettigheter.⁴⁸ På de fleste teposer brukes polypropylen til forsegling⁴⁹, og dette stoffet kan brytes ned til små partikler av mikroplast og skade livet i havet.⁵⁰

Det er rapportert at tearbeidere i India lever under farlige og uverdige bo- og arbeidsforhold, dårlige sanitærforhold og lønninger så lave at familier blir underernærte. Det var også en mangel på helse- og sikkerhetstiltak, med arbeidere som sprayer kjemikalier uten verneutstyr.⁵¹ 1,4 % av indiske barn i alderen 5–14 år arbeider og går ikke på skole og mer enn halvparten av dem arbeider i landbruket, blant annet på teplantasjer.⁵² Teplantasjer i India anklages for diskriminering av migrantarbeidere, noe som er ulovlig i henhold til indisk lov.⁵³

Det finnes lite spesifikk informasjon om brudd på menneskerettighetene på teplantasjer i Kina og Sri Lanka, men de generelle forholdene for landbruksarbeidere viser fattigdom og lange arbeidsdager.⁵⁴ I Sri Lanka tjener arbeidere på teplantasjer mindre enn USD 5 per dag.⁵⁵ Barnearbeid er et betydelig problem i Sri Lanka, der det anslås at 9 % av barna i alderen 5–14 år arbeider i stedet for å gå på skole, og de fleste av dem arbeider i landbrukssektoren.⁵⁶

Kakao

Kakaobønner dyrkes i Elfenbenskysten, Ghana, Kamerun, Nigeria eller Indonesia, hvor det rapporteres om alvorlige brudd på menneskerettigheter og arbeidstakerrettigheter.⁵⁷ I Elfenbenskysten bidro kakaosektoren til finansiering av begge partene i borgerkrigen.⁵⁸ Det foregår jevnlig brudd på fagforeningsrettigheter i Ghana,⁵⁹ systematiske brudd i Elfenbenskysten og Kamerun⁶⁰, og verken Nigeria eller Indonesia kan garantere slike rettigheter.⁶¹

Bruken av barnearbeid i kakaoindustrien er veldokumentert.⁶² Det anslås å være over 2 millioner barn som arbeider på kakaoplantasjer bare i Ghana og Elfenbenskysten, og de fleste av dem utfører risikofylte arbeidsoppgaver.^{63 64} Barn utsettes for farlige kjemikalier og lange arbeidsdager, og de nektes en ordentlig utdanning.⁶⁵ Mindre hyppig utsettes barn for menneskehandel, holdes mot sin vilje og utsettes for overgrep.⁶⁶

Arbeidere bor ofte i dårlige boliger, arbeider urimelig lange dager og håndterer plantevernmidler uten å bruke verneklær. I Ghana bruker 20 % av bøndene ikke fullt verneutstyr når de håndterer plantevernmidler.⁶⁷ I Nigeria rapporterer bønder om hodepine, tretthet, oppkast og hudproblemer som brannsårl og kløe etter å ha brukt disse plantevernmidlene.⁶⁸ Kakaoindustrien settes i sammenheng med avskoging i Vest-Afrika, spesielt i Elfenbenskysten og Ghana, der vernede områder hogges ned ulovlig.⁶⁹

Sukker

Sukker fra Brasil og India forbindes med brudd på menneske- og arbeidstakerrettigheter, inkludert barnearbeid, gjeldsarbeid, sultelønn og lange arbeidsdager.⁷⁰ Undersøkelser som er gjennomført i Asia, Latin-Amerika og Afrika, viser at barn i alderen 5–17 år arbeider på sukkerplantasjene og utfører farlige arbeidsoppgaver som manuell innhøsting og bruk av plantevernmidler.⁷¹

Tvangsarbeid er blitt knyttet til produksjon av sukkerrør i minst fem land, blant annet Brasil, der folk fra fattige områder, eller vanskeligstilte grupper som migranter, lokkes til arbeidet med økonomiske fordeler eller falske løfter.⁷² Seksuell trakassering er rapportert, i form av at kvinner blir bedt om å utføre seksuelle tjenester i bytte mot jobbmuligheter. I ekstreme tilfeller er de også blitt utsatt for seksuelle overgrep og voldtatt.⁷³ Det gis ingen garantier for fagforeningsrettigheter i India⁷⁴, og i Brasil brytes disse rettighetene systematisk.⁷⁵

Praktisk talt alle sukkerbeter som dyrkes i Nord-Amerika, er genmodifiserte for å være motstandsdyktige mot ugressmiddelet Roundup, som inneholder glyfosat. Genmodifisert sukker er tillatt brukt i matvarer i EU, mens dyrking ikke er tillatt.⁷⁶

Frukt og grønnsaker

Produkt	Total risiko:	Råvare
Tomater	Høy	Tomater, friske: EU, spesielt Spania og Nederland
Salat og agurk	Høy	Tomater, hermetiske: EU, spesielt Italia; Tyrkia
Banener	Svært høy	Salat og agurk: EU, spesielt Spania
Appelsiner	Høy	Banener: Costa Rica, Ecuador, Colombia
Druer	Høy	Appelsiner: Spania, Sør-Afrika, Israel
Nøtter og avokado	Svært høy	Druer: Spania, Italia, Sør-Afrika
TOTAL	Høy	Nøtter og avokado: Vietnam, India, Bolivia, Peru, Mexico

Produktene

Frukt og grønnsaker til vanlig forbruk er vurdert: tomater, salat, agurk, bananer, appelsiner, epler og druer. I hvert enkelt tilfelle er det risikoene knyttet til importen av *frisk* frukt og grønt som er vurdert, og risikoene er derfor bare knyttet til landene der produktene ble dyrket, og ikke til risikoer i eventuelle land der de blir bearbeidet.

Leverandørkjeden

De fleste **grønnsakene** Norge importerer til vanlig forbruk, kommer fra EU. 92 % av alle friske tomater kommer fra EU (herav 45 % fra Spania og 43 % fra Nederland). 89 % av alle hermetiske tomater kommer fra EU (herav 86 % fra Italia), og 11 % kommer fra Tyrkia. 99 % av både salat og agurk kommer fra EU (herav 86 % (salat) og 84 % (agurk) fra Spania).⁷⁷ Poteter er ikke tatt med i denne risikovurderingen, ettersom det aller meste dyrkes i Norge og ikke blir importert.⁷⁸

Frukt kan være mer langreist. 39 % av alle bananer kommer fra Costa Rica, 36 % fra Ecuador og 15 % fra Colombia. For appelsiner, mandariner og annen sitrusfrukt⁷⁹ er tallene 63 % fra Spania, 10 % fra Sør-Afrika og 10 % fra Israel. 75 % av alle epler kommer fra EU (herav 79 % fra Italia), og 10 % kommer fra Chile. 37 % av alle druer kommer fra EU (herav 66 % fra Spania og 34 % fra Italia), og 35 % kommer fra Sør-Afrika.⁸⁰

Ulike typer **nøtter** kommer fra ulike verdensdeler. Vietnam er det største produksjonslandet av cashewnøtter som forbrukes globalt, etterfulgt av India, Nederland og afrikanske land som Nigeria og Elfenbenkysten.⁸¹ Kina og India er de største produsentene av peanøtter. Paranøtter kommer fra Brazil, Bolivia og Peru.⁸²

Risiko

Tomater

Norge importerer friske tomater primært fra EU, spesielt Spania og Nederland, mens hermetiske tomater i stor grad importeres fra Italia og Tyrkia. Kritiske forhold har blitt avdekket i Italias tomathermetiseringsindustri der plukkere i sesongen arbeidet tolv timer per dag, syv dager i uken, uten pauser, uten tilgang til helsepersonell og innlosjert i dårlige boliger. Arbeidere i Puglia-regionen tjener rundt EUR 30 per dag, men halvparten av det går til mat, transport og ulovlige arbeidsledere som i noen tilfeller har forbindelser til mafiaen.⁸³ Videre har det vært rapportert om seksuelle overgrep av migrantarbeidere i Italia.⁸⁴

I Tyrkia rapporteres det om rundt 100 000 barn i arbeid, halvparten av dem i landbrukssektoren.⁸⁵ Syriske flyktninger, også barn, arbeider med å plukke tomater og får betalt mindre enn minstelønnen.⁸⁶ The Guardian fant at migrantarbeidere som plukket tomater i Spania, var ansatt på slavelignende vilkår. De fikk blant annet bare halvparten av den lovlige minstelønnen, bodde i dårlige boliger, og lønnen ble holdt tilbake hvis de klaget.⁸⁷

Salat og agurk

Praktisk talt alt av salat og agurk som Norge importerer, kommer fra Spania. Det rapporteres om slavelignende forhold for migrantarbeidere på salatfarmer. De fikk blant annet bare halvparten av den lovlige minstelønnen, bodde i elendige boliger, og lønnen ble holdt tilbake hvis de klaget.⁸⁸

Greenpeace fant at de lovlige grensene for plantevernmidler var overskredet i én av fem prøver på frukt og grønnsaker fra Spania.⁸⁹ WWF anslår at 45 % av alt vann som pumpes opp fra akviferer i Spania, utvinnes ulovlig, og at et av de viktigste bruksområdene for ulovlig utvunnet vann er vanning av landbruksprodukter, spesielt frukt og grønnsaker.⁹⁰

Bananer

Norge importerer mesteparten av sine bananer fra de største produsentlandene Costa Rica, Ecuador og Colombia, der det er alvorlige risikoer for brudd på menneske- og arbeidstakerrettigheter. Ecuadors ombud,⁹¹ Oxfam Deutschland⁹² og kampanjegruppen Banana Link⁹³ opplyser at menneskerettigheter jevnlig brytes på bananplantasjer, at det er risiko for urimelig lange arbeidsdager, ingen trygderettigheter, lønninger under minstelønnen, trakassering av fagforeningsledere og miljø- og helsefarer som skyldes spraying med plantevernmidler fra luften. Fødselsskader, krefthyppighet og dødelighet er betydelig høyere i provinser der det dyrkes bananer, enn i det øvrige Ecuador.⁹⁴

Arbeidere på bananplantasjer i land som Costa Rica, Den dominikanske republikk og Belize er vanligvis innvandrere, som i noen tilfeller har migrert ulovlig. Arbeidsinnvandrere kan ha vanskeligheter for å utøve sine sosiale og arbeidsmessige rettigheter, noe som betyr at de ofte utnyttes av grunneiere gjennom lavere lønn, lange arbeidsdager og usikre ansettelsesvilkår. Det er få kvinner på plantasjene og kvinnelige arbeidere opplever ofte diskriminering, særlig i forbindelse

med graviditet, samt seksuell trakassering.⁹⁵ Det er vanlig at plantasjearbeidere i bananproduksjonen knapt kan brødfø seg selv og sine familier. Eldre rapporter viste utbredt bruk av barnearbeid på bananplantasjer i Ecuador, med barn i 10–12-årsalderen som jobbet arbeidsdager på tolv timer⁹⁶, men bruken av barnearbeid sies å ha blitt redusert.⁹⁷

Appelsiner

Norge importerer det meste av sine appelsiner fra Spania, Sør-Afrika og Israel. 28 % av Israels eksport av landbruksprodukter er anslått til å komme fra ulovlige bosettinger på okkupert land,⁹⁸ og det norske importører har kjøpt frukt og grønnsaker som er dyrket på ulovlige bosettinger, men merket på en måte som tilsier at de er produsert i selve Israel.⁹⁹ Siden 2015 har EU stilt krav om at frukt og grønnsaker som importeres fra israelske bosettinger på Vestbredden, Gaza og Golanhøydene, skal merkes deretter og ikke som israelske produkter.¹⁰⁰ I 2022 bestemte regjeringen at Norge skal følge de samme EU-kravene.¹⁰¹

Det er dokumentert brudd på arbeidstakerrettigheter på appelsinformer i Sør-Afrika, bla. mangel på arbeidskontrakter, at minstelønn erstattes med akkordlønn i høysesongen, og arbeidere som opplever begrensinger på bevegelsesfrihet.¹⁰² På fruktfarmer generelt i Sør-Afrika har det blitt rapport at arbeidere jevnlig nektes tilstrekkelige boliger, ordentlig verneutstyr og grunnleggende arbeidstakerrettigheter, og at de eksponeres for plantevernmidler uten å bruke ordentlig verneutstyr og hindres i å stifte fagforeninger.¹⁰³¹⁰⁴ Det har tidligere blitt funnet forekomst av barnearbeid, lave lønninger, ulovlige fremmedarbeidere, manglende kjennskap til arbeidsrett samt kronisk misbruk av alkohol på plantasjer.¹⁰⁵¹⁰⁶

Druer

Norge importerer det meste av sine druer fra Spania, Italia og Sør-Afrika. På drueplantasjer i Sør-Afrika har det vært rapportert om forbud mot fagforeninger på arbeidsplassen, kvinner får ofte ikke minstelønn, de eksponeres for plantevernmidler og utsettes for diskriminering.¹⁰⁷ Ellers er fruktindustrien i landet kjent for dårlige kår for arbeidere, lave lønninger, ulovlige fremmedarbeidere, utbredt bruk av plantevernmidler og mangel på verneutstyr.¹⁰⁸¹⁰⁹ I Italia og Spania er det kjent risiko knyttet til landbrukssektoren, se for eksempel tomater, men ikke direkte knyttet til druer.

Nøtter og avokado¹¹⁰

Etisk Handel Norge rapporterer om brudd på arbeidsrettigheter i produksjonen av cashewnøtter i Vietnam, med mangel på arbeidskontrakter, mye overtid og lønn under minstenivå.¹¹¹

Cashewnøtter hentes ut av skallet ved hjelp av syrer og manuelt arbeid. Arbeidere har ofte ikke fått tilgang til vernehansker, og de kan derfor få brannskader på hendene. Leverandørkjeden for cashewnøtter kan innebære at nøtten med skall produseres i Elfenbenskysten eller India, de største produsentene, og leveres til eksempelvis Vietnam for bearbeiding og avskalling.

I nøttesektoren i Bolivia er det tvangsarbeid, hovedsakelig knyttet til peanøtter, cashewnøtter og paranøtter. I Peru forekommer tvangsarbeid i dyrking av paranøtter og kastanjer. Avokado fra

Mexico kan bidra til å finansiere narkotikakarteller, ved at bønder må betale ulovlige avgifter til karteller på overskuddet av solgt frukt og bruken av landet. Involveringen av kriminelle grupper fører til bruk av vold, tvangsarbeid og barnearbeid i produksjonen, samt negativ påvirkning på miljøet slik som avskoging.¹¹²

Dyrking av for eksempel mandler og avokado krever store mengder vann. I California, som er en stor produsent av mandler og avokado, er det vannmangel på gårdene, og bønder borrar derfor dypere brønner som gjør skader på grunnvannsreserver. Lignende forhold har ført til små jordskjelv i Mexico. Avokado er landintensivt, og avskoging er vanlig for å få plass til produksjonen.¹¹³

Vegetabilsk fett¹¹⁴

Produkt	Total risiko:	Råvare	
Palmeolje	Svært høy	Palmeolje: Indonesia, Malaysia, Kamerun, Liberia, Den demokratiske republikken Kongo, Peru, Brasil og Papua Ny-Guinea. Olivenolje: Spania, Italia, Hellas og Tunisia.	
Olivenolje	Høy		
TOTAL	Høy		

Produktene og leverandørkjede

Indonesia og Malaysia er det fremste produsentene av palmeolje, med distribusjon over hele verden. Indonesia står for 50% av all produksjon, mens omtrent 70% av raffineringen håndteres av et lite antall selskaper basert i Asia. Etterspørselen etter palmeolje har økt raskt, som gjør at interessen for industrien vokser iblant annet i Kamerun, Liberia, Den demokratiske republikken Kongo, Peru, Brasil og Papua Ny-Guinea. Leverandørkjeden for palmeolje kan være vanskelig å spore ettersom olje fra forskjellige steder blandes i produksjonen. Det estimeres at rundt 12 av 60 million tonn palmeolje kommer fra plantasjer som er sertifisert i henhold til den frivillige bærekraftstandarden RSPO (Round Table on Sustainable Palm Oil).

Landene som dominerer verdens olivenoljeproduksjon befinner seg rundt Middelhavet, bestående av Spania, Italia, Hellas og Tunisia. Spania står for 38% av verdens olivenoljeproduksjon og, til tross for reduserte produksjonsvolumer, er dermed den største produsenten av olivenolje.

Palmeolje

Risiko

Palmeoljeproduksjonen foregår hovedsakelig i Indonesia og Malaysia og har vært forbundet med grove brudd på arbeidsrettigheter, spesielt for migrantarbeidere. Brudd inkluderer lønn under det lovbestemte minimumet, begrenset organisasjonsfrihet, kjønnsdiskriminering og mangler i overtidsbetaling, helseforsikring eller andre ytelser. Arbeidere kan oppleve å bli straffet for feil eller om de ikke når dagens mål, eksempelvis trekk i lønn eller trusler om oppsigelse. Arbeidet innebærer høy helse- og sikkerhetsrisiko, med tunge løft og sprøyting av plantevernmidler uten verneutstyr. Barnarbeid forekommer grunnet behovet for manuelt arbeid ved innhøsting, der arbeidere ofte får hjelp av barn og kvinner.

I Indonesia dyrkes oljepalme i stor grad av småbønder som kan havne i gjeldsfeller ved at de er bundet til å levere til store selskap. Migrantarbeidere i Indonesia sin palmeoljeindustri opplever tvangsarbeid og mishandling, mens man ser at kvinner diskrimineres systematisk ved at de ansettes som daglige arbeidere uten rett til forsikringer og pensjon som faste arbeidere ellers får. I Malaysia har arbeidere lave lønninger, begrensinger på retten til å organisere seg og får ID-

dokumentene sine beslaglagt. I 2020 satte USA ned et forbud mot import av palmeolje fra en stor produsent i Malaysia etter at det ble oppdaget tvangsarbeid blant barn, samt seksuell og fysisk vold.¹¹⁵

Palmeoljeproduksjon har ført til omfattende avskoging og endring i arealbruk, store områder med regnskog har blitt ødelagt. Dette påvirker lokalbefolkningen negativt gjennom tilgangen på naturressurser og ødeleggelse av økosystemer. Avskoging og dyrking av oljepalmer har høye klimagassutslipp, og en av de viktigste bidragsyterne til utslipp i Indonesia og Malaysia. Landareal egnet for olje palm produksjon er avtagende i Sørøst-Asia, men avskogingen vil trolig fortsette ettersom både Malaysia og Indonesia har planer om å utvide palmeoljeproduksjonen.

Olivenolje

Risiko

I olivenoljeindustrien er det dokumenterte brudd på arbeidstakerrettigheter i form av lave lønninger, dårlige arbeidsforhold og diskriminerende forhold for sesongarbeidere. Menneskehandel og utnyttelse av migranter er utbredt i landbrukssektoren rundt Middelhavet, i forbindelse med tilstrømming av ulovlige innvandrere på flukt fra Afrikanske land. På grunn av deres sårbarhet og status kan migrantarbeiderne ofte ikke kreve noen rettigheter, og fungerer som billig arbeidskraft med dårlige arbeidsforhold.

Mafiagjenger i Italia tar del i olivenoljesektoren ved at de håndterer menneskehandel rundt Middelhavet og leverer ulovlige arbeidsinnvandrere til italienske bønder og grunneiere. Særlig gårder i Sør-Italia har vært knyttet til denne problematikken. Arbeidsinnvandrere jobber ofte uten arbeidskontrakt med ulovlig lave lønninger og lange arbeidsdager. Uoffisielle arbeidsleirer dukker regelmessig opp i nærheten av gårdene, der tusenvis av migrantarbeidere bor under dårlige levekår, med dårlig hygiene og uten tilgang til mat, vann eller medisinsk behandling.

Olivenoljeindustrien er også preget av diskriminerende forhold overfor kvinnelige bønder og arbeidere. I Tunisia er 90% av sesongarbeiderne kvinner fra landsbygda. Det er vanlig at kvinnelige arbeidstakere får lavere lønn enn mannlige arbeidere for samme jobb, blir utsatt for seksuell trakassering og blir tvunget til å jobbe med manuell høsting. I Tunisia og andre land i Nord-Afrika og Midtøsten er diskriminering og ulempe for kvinner i landbruket et strukturelt problem.

Feil håndtering av avløpsvann i olivenoljeindustrien er et annet utbredt problem som kan påvirke både biologisk mangfold og grunnvannsforurensning, og ha konsekvenser for lokalsamfunn. Vann som brukes i pressing av oliven må renses gjennom en kostbar avfallshåndtering. Det er derfor ikke uvanlig at vannet dumpes i elver og innsjøer eller gjenbrukes til vanning i utviklingsland som Tunisia, Marokko og Algerie, noe som resulterer i forurenset grunnvann og algeoppblomstring.

Ris og soya

Produkt	Total risiko:	Råvare	Soya: Brasil, USA, Argentina, Kina, India, Paraguay
Soya	Svært høy		
Ris	Svært høy		Ris: Kina, India, Indonesia, Bangaldesh, Vietnam og Thailand, USA, Brazil, Uruguay
TOTAL	Svært høy		

Soya

Produktet

Soyabønner er en belgvekst som brukes i ulike former, og kan blant annet bearbeides til olje, mel og melk. Ettersom soyabønnene er rike på protein og fett har de blitt en viktig råvare på verdensmarkedet, og er den mest brukte proteinkilder i kraftfôr for husdyrproduksjon.¹¹⁶ Opptil tre fjerdedeler av all soya brukes til kraftfôr for produksjonen av kjøtt- og melkeprodukter, mens en liten andel går direkte til menneskelig konsum.¹¹⁷

Leverandørkjede

Brasil og USA er de største produksjonslandene og leverer rundt 70% av den globale produksjonen, etterfulgt av Argentina, Kina, India og Paraguay.¹¹⁸ Global Witness har undersøkt leverandørkjedene for kjøttprodukter på det Europeiske markedet, og funnet at soyaen i kraftfôret kan kobles til avskoging i Brasil.¹¹⁹

Risiko

Produksjonen av soya har hatt negativ påvirkning på lokalsamfunn i produksjonsland som Brasil og Paraguay. Urbefolkning i Brasil har blitt fratatt landområder og tvangsflyttet for å gjøre plass til plantasjer. Urfolk og lokale aktivister som forsøker å beskytte områder opplever trusler, angrep og drap.¹²⁰ Det rapporteres om menneskerettighetsbrudd og brudd på urfolks landrettigheter i Paraguay i forbindelse med soyaproduksjon. Bruddene inkluderer blant annet kjemisk forgiftning, tvangsflytting, og bevæpnede angrep på lokalbefolkning som ødelegger hjem og levebrødet deres. Store europeiske kjøttprodusenter har blitt koblet til soya fra Paraguay i kraftfôret sitt.¹²¹

Soyaproduksjon har blitt koblet til avskoging av regnskog i Sør-Amerika. Store områder av skog og naturlig habitat har blitt ødelagt for å gjøre plass til økende produksjon av soya, samt ødeleggelse av landområder og elvestrømmer for å opprette transportåre for frakt av soya.¹²² Den dominerende driveren for avskoging i brasiliansk Amazonas har lenge vært storfekjøttproduksjon, som bidrar til økt etterspørsel av soya til bruk i kraftfôr og dermed også mer avskoging. Nesten halvparten av Cerrado regionen i Brasil, det nest største naturhabitatet i landet etter Amazonas,

brukes nå til landbruk og står for store deler av soyaproduksjonen i landet.¹²³ Det anslås at rundt 20% av soya og biff som Europa importerer fra Brasil kan komme fra ulovlig avskoging.¹²⁴

Tilgangen på sertifiseringsordninger er noe begrenset og det finnes ikke en internasjonal definisjon på bærekraftig eller ansvarlig produsert soya. Roundtable on Responsible Soy er en anerkjent sertifiseringsordning som involverer flere ulike grader av sertifisering. Det mest grunnleggende nivået innebærer å kjøpe kvoter for bruken av soya. På neste nivå kan man kjøpe en blanding av ikke-sertifisert og sertifisert soya, som ikke kan spores, i det som heter «area mass balance», mens det høyeste nivået er «segregated soya» som gir tilgang til sporbar sertifisert soya.¹²⁵

Ris

Produktet

Ris er frøet fra to de to gressartene *Oryza sativa* og *Oryza glaberrima*, med tusenvis av ulike varianter på verdensbasis. 95% av all ris konsumeres av mennesker.¹²⁶

Leverandørkjede

Kina og India er de største produsentlandene, etterfulgt av Indoensia, Bangaldesh, Vietnam og Thailand.¹²⁷ Ettersom mye av risen konsumeres på innenlandsmarkedet, er det India, Vietnam, Thailand Pakistan som er de største eksportørene av ris. Noe ris eksporteres også av land utenfor Asia, slik som USA, Brazil, Uruguay.¹²⁸ Ris som importeres til Norden vil kunne komme via mellomledd. For eksempel vil ris som importeres fra EU-land vanligvis ha opprinnelse i en av de store eksportlandene for ris, slik som India og Thailand.

Risiko¹²⁹

Barnearbeid og tvangsarbeid i risproduksjon forekommer i flere produksjonsland. Barnearbeid vanlig i land som Brasil, Kenya, Filippinene og Vietnam. I Vietnam jobber barn i alderen 5 til 17 år med dyrking av ris. I India, Myanmar og Mali forekommer er det både barnearbeid og tvangsarbeid i risproduksjon.

Lave lønninger og tap på avlinger er vanlig i risproduksjon. I basmatiproduksjon i India taper ofte bønder på avlingene sine, mens selskapene som kjøper opp og selger basmatiris tjener penger på industrien. Selskapene kan holde kostnadene nede ved å blant annet ansette arbeidsinnvandrere som ofte jobber uten arbeidskontrakt og har vanskeligheter for å hevde sine rettigheter. I risproduksjon i Thailand og Pakistan tjener ikke småbønder tilstrekkelig for en anstendig levestandard. Arbeiderene lever ofte i fattigdom og i Thailand er flertallet av arbeidstakere i risproduksjon kvinner.

India står for størstedelen av produksjonen av basmatiris og eksporterer den over hele verden. I basmatiproduksjonen i India kan såkalt gjeldsslaveri oppstå når fattige risdyrkere blir fanget opp i stor gjeld til selskaper for kjøp av plantevernmidler i et forsøk på å forhindre tap på avlingene sine.

Stor gjelden er en av grunnene til at mange risdyrkere tar sitt eget liv. Det er også tilfeller av bønder som blir tilbudt å betale sin gjeld gjennom arbeidskraft, som i så fall er klassifisert som tvangsarbeid og er forbudt av indisk lov.

Bruk av kjemiske plantevernmidler ved produksjon av ris er vanlig. Dette påvirker lokalbefolkningen negativt ved at farlige stoffer spres, vann blir forurenset og skoger blir ødelagt. Noen plantevernmidler som brukes i India er forbudt i EU fordi de kan forårsake skade på nervesystemet, leveren, nyrene, og kan være kreftfremkallende. Ofte brukes det ikke verneutstyr som hansker eller masker. I enkelte områder av risdyrking er kreftstatistikken høyere enn i resten av India.

Ris har store miljøpåvirkninger fordi den dyrkes på vannfylt land, som avgir mye klimagasser som metangass. Ris er også en av de mest vannintensive avlingene, sammen med bomull, sukker og hvete. Flertallet av alle risplantasjer er vannet og det høye vannforbruket kan føre til utfordringer for mennesker og natur i områder med manglende vannressurser. WWF anslår at 80% av overflatevannet i Kina brukes til landbruk.

Fisk og skalldyr¹³⁰

Produkt	Total risiko:	Råvare ¹³¹
Fisk	Høy	Kina, Indonesia, Peru, Russland, USA, India, Vietnam, Japan, Norge, Chile
Skalldyr	Høy	
TOTAL	Høy	

Produktet

Sjømat kan enten være villfanget og oppdrettet, omtrent halvparten av fisk og skalldyr som konsumeres er oppdrettet. Oppdrettsfisk blir avlet på både vegetabilsk og dyrebasert fiskefôr, for eksempel fiskemel og fiskeolje fra villfanget fisk.

Leverandørkjeden

Kina er verdens største eksportør av sjømat, sammen med flere andre asiatiske land som Indonesia, India, Vietnam og Japan. Thailand er en stor produsent av hermetisk tunfisk. Videre er Peru, Russland, USA, Norge og Chile store eksportører. Norge eksporterte fisk for over 150 milliarder kroner i 2022, hvorav laks, torsk og makrell utgjør de største andelene. Vi eksporterer også skalldyr som reker og krabber.¹³²

Det kan være vanskelig å spore leverandørkjeden for sjømat. En stor andel av sjømatnæringen er lokalisert i høyrisikoland og det kan være mange mellomledd involvert, for eksempel bearbeiding, slik som rensing, filetering og frysing, samt transport og videreforedling. I noen tilfeller fryses fisken og transporteres fra land som Norge til høyrisikoland for bearbeiding og videresalg, eller tilbake til opprinnelseslandet for salg og eksport.¹³³ Produktene kan også blandes sammen etter friske, eller mangle dokumentasjon og informasjon om opprinnelsen.

For oppdrettsfisk eller skalldyr er produksjonen av fôr det første steget i leverandørkjeden. Peru er verdens største produsent av fiskemel og fiskefôr, og norsk laks føres for eksempel med fiskemel fra Peru. Kina har det største markedet for fiskemel og Norge har det største markedet for fiskeolje. Vietnam og Kina importerer fiskemel fra blant annet Peru og Thailand.

Risiko

Risiko for menneskerettighetsbrudd i sjømatnæringen er i hovedsak knyttet til havfiske i internasjonalt farvann i de første stadiene av forsyningskjeden og til bearbeiding av råstoffet som skjer i Asia. Det er også funnet risiko for brudd på arbeidstakerrettigheter i fiskeproduksjon i Sør-Amerika.

Den thailandske fiske- og skalldyrindustrien har vært knyttet til alvorlige brudd på arbeidstakerrettigheter og menneskerettigheter, som tvangsarbeid, menneskehandel, vold og

mishandling, særlig overfor arbeidsinnvandrere. Arbeidere om bord på fiskefartøy kommer ofte fra nabolandene til Thailand og de fleste jobber uten kontrakt med dårlige arbeids- og boforhold, med indikasjon om grov utnyttelse, vold og til og med drap. I chilensk lakseproduksjon rapporteres det om lave lønninger og helse og sikkerhetsrisiko på laksefarmer og prosesseringsanlegg, særlig for dykkere, kvinnelige arbeider og migrantarbeidere.¹³⁴

Sjømatindustrien i Sørøst-Asia har svak regulering rundt arbeidsrettigheter, som til dels skyldes at fisket i stor grad foregår i internasjonalt farvann utenfor jurisdiksjonene til de enkelte landene. Rapporter fra land som Kina, Thailand, Kambodsja, Vietnam og Myanmar viser at arbeidere på fiskebåter jobber under ekstreme forhold over lange perioder uten mulighet til å gå i land. Det innebærer bla. dårlige boforhold, mangel på mat, helse og sikkerhet, mangel på lønnsutbetalinger og beslag av ID-dokumenter. Man finner også brudd på arbeiderrettigheter ved bearbeiding av sjømat, eksempelvis tunfiskfabrikker i Thailand og produksjon av reker i Vietnam. Rapporter forteller om lave lønninger, dårlige boforhold og mangel på fagforeninger.

Ifølge WWF er noen av de største utfordringene i sjømatindustrien overfiske, bifangst og ulovlig, urapportert og uregulert fiske (IUU-fiske).¹³⁵ Overfiske i havet har ringvirkninger for lokalsamfunn som er økonomisk avhengige av fiske. Fiske- og rekeoppdrett i Sørøst-Asia foregår ofte i store dammer som krever avskoging av mangroveskog og fører med seg utslipp av skadelige kjemikalier som påvirker miljøet og lokalbefolkningen negativt. I Chile har lakseproduksjon har negativ påvirkning på urbefolkning gjennom ødeleggelse av hellige områder, forurensning, okkupasjon av territorier og mangel på konsultasjon med lokalbefolkningen.¹³⁶

Produktsvindel er et utbredt problem som kan bidra til å dekke over ulovlig fiske og andre alvorlige brudd som menneskerettighetsbrudd. Det anslås at opptil 40% av alle sjømatprodukter i restauranter, markeder og fiskehandler er feilmerket. Produktene feilmerkes som fisketyper av høyere verdi, mens det faktiske produkter er lignende arter eller utrydningstruende arter. Feilmerking kan brukes til å skjule ulovlig, urapportert og uregulert fiske, for eksempel ved å blande lovlig og ulovlig fangst. Dette kan være tilfelle blant utenlandske skip som opererer langs kysten i Afrika, Asia og Sør-Amerika.¹³⁷ Det er eksempelvis observert en økning av Kinesiske fartøy som driver med storskala industriell fiske langt den Sør-Amerikanske kysten, med mistanke om at de bidrar til overfiske og fisker ulovlig i andre lands farvann.¹³⁸

Kilder

-
- ¹ BSR blog, [Four Human Rights Issues Every Food and Agriculture Company Needs to Understand](#), 12 February 2013
- ² International Labour Organization, [Child labour in agriculture](#), accessed March 2018
- ³ The Guardian, [The terrible truth about your tin of Italian tomatoes](#), 24 October 2017; The Guardian, [UK shops urged to look at Italian tomato sourcing over exploitation concerns](#), 10 December 2015; Business and Human Rights Resource Centre, [DanWatch report raises concerns about labour exploitation behind canned tomatoes in Danish supermarkets](#), 8 December 2014; The Ecologist, [Scandal of the 'tomato slaves' harvesting crop exported to UK](#), 1 September 2011, 21 February 2017; The Federation of Protestant Churches in Italy, [Slave labour: some aspects of the phenomenon in Italy and Spain](#), date unclear
- ⁴ WWF Seafood Sustainability, [The Future of Sustainable Fisheries](#), Hentet 10.03.2023
- ⁵ Amfori, Hentet fra <https://www.amfori.org/>
- ⁶ Sedex, Hentet fra <https://www.sedex.com/>
- ⁷ SAI Social Accountability Standard, About SA8000, Hentet fra <https://sa-intl.org/programs/sa8000/>
- ⁸ Fairtrade, Hentet fra <https://www.fairtrade.net/>
- ⁹ GlobalG.A.P., [What is Global G.A.P.](#), Accessed March 2018
- ¹⁰ Nestle, [Nespresso AAA Sustainable Quality™ Program : a triple-win collaboration between Nespresso and the Rainforest Alliance](#), Accessed March 2018
- ¹¹ Bonsucro, [What is Bonsucro](#), Accessed March 2018
- ¹² Ethical Tea Partnership, [What we do](#), Accessed March 2018
- ¹³ World Cocoa Foundation, Hentet fra <https://www.worldcocoaoundation.org/>
- ¹⁴ RTRS, Hentet fra <https://responsiblesoy.org/?lang=en>
- ¹⁵ RSPO, Hentet fra <https://rspo.org/>
- ¹⁶ Marine Stewardship Council, Hentet fra <https://www.msc.org/>
- ¹⁷ Aquaculture Stewardship Council, Hentet fra <https://www.asc-aqua.org/>
- ¹⁸ Debio, [Information in English](#), Accessed March 2018
- ¹⁹ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017
- ²⁰ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017
- ²¹ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017
- ²² UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017
- ²³ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017
- ²⁴ UN Comtrade, [Poland's official customs statistics](#), 2016 (2017 data not available); FAO, [World tea production and trade](#), 2015
- ²⁵ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017
- ²⁶ UN Comtrade, [Netherland's official customs statistics](#), 2017
- ²⁷ International Cocoa Organization, [Production statistics](#), 2016-2017
- ²⁸ International Sugar Organization, [10 largest sugar producers in 2016](#)
- ²⁹ Christian Aid, [Modern Slavery in Brazil](#), 2017
- ³⁰ Journal of Human Rights at NYU, [Human Rights and the Fair Trade Coffee Industry](#), 23 March 2017
- ³¹ Oxfam, [Grounds for change](#) [date unclear]
- ³² Danwatch, [Bitter kaffe](#), 2 March 2016
- ³³ Journal of Human Rights at NYU, [Human Rights and the Fair Trade Coffee Industry](#), 23 March 2017
- ³⁴ Oxfam, [Grounds for change](#) [date unclear]
- ³⁵ Danwatch, [Bitter kaffe](#), 2 March 2016
- ³⁶ Reuters, [Transparency boosts Brazil's fight to tackle modern slavery on coffee farms](#), 18 April 2016
- ³⁷ The Guardian, [Nestlé admits slave labour risk on Brazil coffee plantations](#), 2 March 2016
- ³⁸ Reuters, [Transparency boosts Brazil's fight to tackle modern slavery on coffee farms](#), 18 April 2016
- ³⁹ Danwatch, [Bitter kaffe](#), 2 March 2016
- ⁴⁰ Miguel Zamora is the Head of the Americas Region for UTZ, Daily Coffee News, [Farmworkers Left Behind: The Human Cost of Coffee Production](#), 17 July 2013
- ⁴¹ Kenya National Commission on Human Rights, [National action plan on business and human rights](#) [accessed March 2018]
- ⁴² Journal of Human Rights at NYU, [Human Rights and the Fair Trade Coffee Industry](#), 23 March 2017
- ⁴³ Danwatch, [Bitter kaffe](#), 2 March 2016
- ⁴⁴ Danwatch, [Bitter kaffe](#), 2 March 2016

-
- ⁴⁵ Miguel Zamora is the Head of the Americas Region for UTZ, Daily Coffee News, [Farmworkers Left Behind: The Human Cost of Coffee Production](#), 17 July 2013
- ⁴⁶ Moira Achinelli, master's thesis, [Poverty, coffee cultivation and deforestation in the Brazilian Atlantic rainforest](#), Lund University, 2002-2003
- ⁴⁷ ITUC, Survey of violations of trade union rights in [Sri Lanka](#), 2016-2017
- ⁴⁸ ITUC, Survey of violations of trade union rights in [China](#) or [India](#), 2016-2017
- ⁴⁹ The Guardian, [An eco-friendly cuppa? Now teabags are set to go plastic-free](#), 28 January 2018; The Guardian, [Most UK teabags not fully biodegradable, research reveals](#), 2 July 2010
- ⁵⁰ US National Ocean Service, [What are microplastics?](#), Accessed March 2018
- ⁵¹ BBC News, [The bitter story behind the UK's national drink](#), 8 September 2015; Colombia Law School, [The more things change. The World Bank, Tata and enduring abuses on India's tea plantations](#), January 2014
- ⁵² US Department of Labor, [Child labor and forced labor reports](#), 2016; BBC News, [The bitter story behind the UK's national drink](#), 8 September 2015; Colombia Law School, [The more things change. The World Bank, Tata and enduring abuses on India's tea plantations](#), January 2014
- ⁵³ Reuters, [Sustainability certified India tea estates violate worker rights: report](#), 30 August 2016
- ⁵⁴ Lexis Nexis Legal Newsroom, [Human rights violations served with tea](#), 14 June 2014
- ⁵⁵ New York Times, [A Sri Lankan underdog battles global tea giants](#), 8 January 2010
- ⁵⁶ US Department of Labor, [Child labor and forced labor reports](#), 2016
- ⁵⁷ Make Chocolate Fair, [Human rights and child labour](#), Accessed March 2018
- ⁵⁸ Global Witness, [Hot chocolate: how cocoa fuelled the conflict in Cote d'Ivoire](#), 8 June 2007
- ⁵⁹ ITUC, Survey of violations of trade union rights in [Ghana](#), 2016-2017
- ⁶⁰ ITUC, Survey of violations of trade union rights in [Ivory Coast](#), [Cameroon](#), 2016-2017
- ⁶¹ ITUC, Survey of violations of trade union rights in [Nigeria](#) or [Indonesia](#), 2016-2017
- ⁶² The Guardian, [Child labour on Nestlé farms: chocolate giant's problems continue](#), 2 September 2015
- ⁶³ Make Chocolate Fair, [Human rights and child labour](#), Accessed March 2018
- ⁶⁴ Tulane University, [Survey research on child labour in West African cocoa growing areas, 2013/14](#), 30 July 2015
- ⁶⁵ International Labor Rights Forum, [Cocoa campaign](#), Accessed March 2018
- ⁶⁶ Fortune, [Behind a bittersweet industry](#), 1 March 2016
- ⁶⁷ Environmental Systems Research, [Pesticides exposure and the use of personal protective equipment by cocoa farmers in Ghana](#), December 2016
- ⁶⁸ Journal of human ecology, [Pesticide Use Practices and Safety Issues: The Case of Cocoa Farmers in Ondo State, Nigeria](#), March 2006
- ⁶⁹ Mighty Earth, [Investigation Links Chocolate to Destruction of National Parks](#), Accessed March 2018; The Guardian, [Chocolate industry drives rainforest disaster in Ivory Coast](#), 13 September 2017; Rainforest Rescue, [Deforestation for chocolate? No thanks!](#), 21 March 2018
- ⁷⁰ London School of Economics, Human rights blog, [The Bitter Aftertaste of Sugar](#), 16 December 2015
- ⁷¹ International Labour Organization, [Child labour in the primary production of sugar cane](#), May 2017
- ⁷² International Labour Organization, [Child labour in the primary production of sugar cane](#), May 2017
- ⁷³ International Labour Organization, [Child labour in the primary production of sugar cane](#), May 2017
- ⁷⁴ ITUC, Survey of violations of trade union rights in [India](#), 2016-2017
- ⁷⁵ ITUC, Survey of violations of trade union rights in [Brazil](#), 2016-2017
- ⁷⁶ European Commission, [EU register of authorized GMOs](#), accessed March 2018; Food Navigator, [GM sugar beet given all-clear for EU renewal](#), 17 November 2017
- ⁷⁷ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017. All countries listed where Norway imports more than 10% of its produce from
- ⁷⁸ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017; Statistics Norway, [Production of potatoes and forage plants, 2014, preliminary figures](#), 9 February 2015
- ⁷⁹ Such as lemons, limes and grapefruit
- ⁸⁰ UN Comtrade, [Norway's official customs statistics](#), 2017. All countries listed where Norway imports more than 10% of its produce from
- ⁸¹ Tridge, [Overview of Global Cashew Nut Kernel Market](#), Hentet 04.01.2023
- ⁸² FAOSTAT, [Crops and livestock products](#), Hentet 04.01.2023
- ⁸³ The Guardian, [The terrible truth about your tin of Italian tomatoes](#), 24 October 2017; The Guardian, [UK shops urged to look at Italian tomato sourcing over exploitation concerns](#), 10 December 2015; Business and Human Rights Resource Centre, [DanWatch report raises concerns about labour exploitation behind canned tomatoes in Danish supermarkets](#), 8 December 2014; The Ecologist, [Scandal of the 'tomato slaves' harvesting crop exported to UK](#), 1 September 2011, 21 February 2017; France 24, [Modern-day slaves: Europe's fruit pickers](#), 16 June 2016

-
- ⁸⁴ The Guardian, [Raped, beaten, exploited: the 21st-century slavery propping up Sicilian farming](#), 12 March 2017
- ⁸⁵ Business and Human Rights Resources Centre quoting Hurriyet Daily News, [Around 100.000 children in registered labor force in Turkey: Ministry](#), 21 February 2017
- ⁸⁶ The Black Sea, [Syrian child refugees in Turkey work in fields for slave wages](#), 19 January 2017
- ⁸⁷ The Guardian, [Spain's salad growers are modern-day slaves, say charities](#), 7 February 2011; The Federation of Protestant Churches in Italy, [Slave labour: some aspects of the phenomenon in Italy and Spain](#), date unclear
- ⁸⁸ The Guardian, [Spain's salad growers are modern-day slaves, say charities](#), 7 February 2011; Periodismohumano, [The Spanish cucumber's taste of slavery](#), 4 November 2011; also reported more recently in The Local, [Spain's salad growers demand end to exploitation](#), 17 February 2016
- ⁸⁹ Greenpeace, [Pesticide use in Spain](#), 23 November 2005
- ⁹⁰ WWF, [Illegal water use in Spain](#), May 2006
- ⁹¹ Democracia Abierta (the Latin section of OpenDemocracy), [Bananas and the continuing violation of human rights in Ecuador](#), 3 September 2015
- ⁹² Business and Human Rights Centre, [Costa Rica & Ecuador: Oxfam reports on labour abuses & "inhumane conditions" in pineapple & banana farms sold in Germany](#), 7 June 2016
- ⁹³ Fairtrade Foundation, [About bananas](#), Accessed March 2018
- ⁹⁴ Danwatch, [They live and die by bananas](#), Accessed March 2018
- ⁹⁵ Upphandlingsmyndigheten, [Riskanalys för frukt och grönt](#), 2021
- ⁹⁶ Human Rights Watch, [Ecuador: Widespread Labor Abuse on Banana Plantations](#), April 2002
- ⁹⁷ Democracia Abierta (the Latin section of OpenDemocracy), [Bananas and the continuing violation of human rights in Ecuador](#), 3 September 2015
- ⁹⁸ Who profits, [Made in Israel: agricultural exports from the Occupied Territories](#), April 2014; Corporate Watch, [Profiting from the occupation](#), 2009
- ⁹⁹ Fagforbundet, Norwegian union of municipal and general employees and Norwegian People's Aid, [Dangerous liaisons II: Norwegian ties to the Israeli occupation](#), 2016
- ¹⁰⁰ European Commission, [Interpretative Notice on indication of origin of goods from the territories occupied by Israel since June 1967](#), 11 November 2015; The Guardian, [EU issues guidelines on labelling products from Israeli settlements](#), 11 November 2015
- ¹⁰¹ NRK, [Regjeringen krever merking av israelske bosetterprodukter](#), 10.06.2022
- ¹⁰² Rosalux, [Bitter Oranges: An unjust citrus supply chain](#), Hentet 04.01.2023
- ¹⁰³ Human Rights Watch, [South Africa: Farmworkers' Dismal, Dangerous Lives](#), 23 August 2011
- ¹⁰⁴ H. Kotze, [Farmworker Grievances in the Western Cape, South Africa. ACCESS Case Story Series No. 3](#), 2013
- ¹⁰⁵ South African Parliamentary Monitoring Group, [Meeting report: conditions of farmworkers: SA Human Rights Commission briefing](#), 1 June 2005
- ¹⁰⁶ US Department of Labor, [South Africa](#), 2016
- ¹⁰⁷ Oxfam Deutschland, [Sold cheap and paid dearly](#), October 2017
- ¹⁰⁸ Human Rights Watch, [South Africa: Farmworkers' Dismal, Dangerous Lives](#), 23 August 2011
- ¹⁰⁹ Oxfam Deutschland, [Sold cheap and paid dearly](#), October 2017
- ¹¹⁰ Upphandlingsmyndigheten, [Riskanalys för frukt och grönt](#), 2021
- ¹¹¹ Etisk Handel Norge, [IEH-rapport om cashewnøtt-arbeiderne lagt frem i Vietnam](#), hentet 04.01.2023
- ¹¹² Verisk Maplecroft, [Are Mexican avocados the next 'conflict commodity'?](#), 05.12.2019
- ¹¹³ World Economic Forum, [Avocado: the 'green gold' causing environment havoc](#), 24.02.2020
- ¹¹⁴ Upphandlingsmyndigheten, [Riskanalys för Vegetabliska fetter](#), 2021
- ¹¹⁵ VOA, [US Bans Palm Oil From Malaysian Company Amid Labor Abuse Allegations](#), 30.09.2020
- ¹¹⁶ Økologisk Norge, [Fakta om soya](#), 19.01.2022
- ¹¹⁷ Our World in Data, [Soy](#), Hentet 03.01.2023
- ¹¹⁸ FAO, [FAOSTAT - Crops and livestock products](#), Hentet 03.01.2023
- ¹¹⁹ The Guardian, [Revealed: UK supermarket and fast-food chicken linked to deforestation in Brazil](#), 25.11.2020
- ¹²⁰ Global Witness, [Global commodity traders are fuelling land conflicts in Brazil's Cerrado](#), 23.11.2021; UK Greenpeace, [The shocking violence and suffering behind the global meat industry](#), 07.07.2022
- ¹²¹ Global Witness, [Europe's biggest meat firms and retailers driving human rights abuses in Paraguay](#), 06.12.2022
- ¹²² UK Greenpeace, [The shocking violence and suffering behind the global meat industry](#), 07.07.2022
- ¹²³ Our World in Data, [Soy](#), Hentet 03.01.2023
- ¹²⁴ The Guardian, [A fifth of Brazilian soy in Europe is result of deforestation](#), 16.07.2020
- ¹²⁵ The Guardian, [How can we stop using soya linked to deforestation?](#), 25.11.2020
- ¹²⁶ WorldAtlas, [Largest Rice-Producing Countries](#), Hentet 03.01.2023
- ¹²⁷ Statista, [Leading countries based on the production of milled rice in 2020/2021](#), Hentet 03.01.2022
- ¹²⁸ Statista, [Principal rice exporting countries worldwide in 2022/2023](#), Hentet 03.01.2023

-
- ¹²⁹ Upphandlingsmyndigheten, [Riskanalys för Spannmål och socker](#), 2021
- ¹³⁰ Upphandlingsmyndigheten, [Riskanalys för Fisk och skaldjur](#), 2021
- ¹³¹ Store Norske Leksikon, [Verdens fiskerier](#), 22.02.2023
- ¹³² Norges Sjømatråd, [Nøkkeltall](#), Hentet 10.03.2023
- ¹³³ Food Unfolded, [The Problem with Seafood Supply Chains](#), 26.08.2022
- ¹³⁴ The Danish Institute for Human Rights, [The Salmon industry and human rights in Chile: Sector-Wide Impact Assessment](#), 2021
- ¹³⁵ WWF Seafood Sustainability, [The Future of Sustainable Fisheries](#), Hentet 10.03.2023
- ¹³⁶ The Danish Institute for Human Rights, [The Salmon industry and human rights in Chile: Sector-Wide Impact Assessment](#), 2021
- ¹³⁷ The Guardian, [Revealed: seafood fraud happening on a vast global scale](#), 15.03.2021
- ¹³⁸ NY Times, [How China Targets the Global Fish Supply](#), 26.09.2022